

Tanja Kušević

HOMONIMNI PRILOZI U HRVATSKOGLAGOLJSKIM TEKSTOVIMA

dr. sc. Tanja Kušević, Filozofski fakultet, Zagreb, izvorni znanstveni članak

UDK 811.163.42'373.423
264-1

U radu se analiziraju prilozi u nekim hrvatskoglagoljskim liturgijskim i neliturgijskim tekstovima 14. i 15. stoljeća. Ovi su izvori odabrani s namjerom da pokažu funkcionalnu raznolikost hrvatskoglagoljskih tekstova, tj. želi se pokazati funkcioniranje priloga i u liturgijskim i u neliturgijskim glagoljskim tekstovima. Problem je velik i nedovoljno obrađen i u literaturi koja se bavi glagoljskim tekstovima srednjega vijeka, ali i u tekstovima suvremenog razdoblja.

Poznato je da se prilozima iskazuju okolnosti u kojima se odvija glagolska radnja. U radu se neće obrađivati svi prilozi, već samo oni leksemi za koje se ne može sa sigurnošću ustvrditi kojoj vrsti priloga pripadaju. Pod tim podrazumijevam dvije činjenice: da isti leksemi mogu označavati različite okolnosti (vrijeme, mjesto, način i količinu odvijanja glagolske radnje) i da isti leksemi mogu biti prilozi, veznici, prijedlozi, imenice ili pridjevi, ovisno o kontekstu u kojem se nalaze. U oba slučaja govorimo o homonimnim oblicima, tj. oblicima koji imaju isti izraz a različiti sadržaj.

U prvoj skupini navode se leksemi koji istovremeno označavaju vrijeme i način jer odgovaraju na pitanje **kada** i **kako** (skoro, hrlo, edro, beskon'čnê); vrijeme i mjesto jer odgovaraju na pitanje **kada** i **gdje** (sadê, vsagdê, sprida, blizu); vrijeme i količinu jer se odnose na vrijeme ali i na količinu vremenske radnje (dlgo); količinu i način jer odgovaraju na pitanja **koliko** i **kako** (obilo, veľmi).

U drugoj se skupini upućuje na iste lekseme koje uvrštavamo u različite vrste riječi ovisno o tome vežu li se uz imensku riječ ili glagol. Tako je isti leksem, ako se veže uz imenicu - prijedlog: posrêdê, poredê, okolo, okrȁstê (**okrȁstê sebe**), a ako se veže uz glagol tada govorimo o prilogu (**kaditê okrȁstê**). Postoje leksemi s apstraktnim značenjem (dobro, zlo) koje, ovisno o kontekstu, određujemo kao imenicu, prilog ili pridjev (**i dobro tvorite** - što tvorite?, kako tvorite?, **dobro dêlo tvorite**).

Ključne riječ: prilozi, homonimi, hrvatskoglagoljski tekstovi

UVOD

Prilozi su riječi koje iskazuju okolnosti u kojima se odvija glagolska radnja. U ovom radu bit će riječi o homonimnim priložima. Po definiciji, homonimi su riječi koje isto zvuče, a različito znače. Kad govorimo o priložima, možemo govoriti o dvije vrste homonimije:

1. isti oblici mogu označavati vrijeme, prostor, način...
2. neki oblici imaju priloško, vezničko, prijedložko ili neko drugo značenje.¹

Ovdje će biti riječi o priložima koji su isti po svom izrazu, a po značenju pripadaju različitim vrstama priloga (npr. vrijeme i način, vrijeme i količina, količina i način, vrijeme i mjesto) ili različitim vrstama riječi (npr. prilog i imenica, prilog i pridjev, prilog i prijedlog) te pritom nije uvijek posve jasno o kojem je zaista značenju riječ. Dakle, pokušat ću pokazati kako je diskutabilno jesu li pojedine riječi u određenim kontekstima prilozi ili bismo ih trebali tumačiti kao npr. prijedloge, pridjeve ili imenice. Analizu ću napraviti u hrvatskoglagoljskim liturgijskim i neliturgijskim tekstovima i to u *Hrvojevu misalu Misalu Illirico* ⁴, *Misalu kneza Novaka* i *Ročkom misalu* ³, a za analizu neliturgijskih tekstova poslužili su mi *Pariška pjesmarica* ⁴, *Kolunićev zbornik* ⁵ i *Akademijin korizmenjak* ⁶. Uz ove tekstove, pojedine ću primjere uzeti iz rječnika *Slovník jazyka staroslověnského* ⁷. Taj rječnik sadrži lekseme pronađene u tekstovima koji pripadaju kanonskom, staro(crkveno)slavenskom ali i nešto kasnijem razdoblju (dakle, uključeni su i tekstovi pojedinih redakcija), odnosno, tekstove od 10. do 16. stoljeća⁸.

¹ Katičić ih zajedničkim imenom zove *vezničkim priložima* (U: KATIČIĆ 1986: 156) U *Priručnoj gramatici hrvatskog književnog jezika* govori se o vezničkim priložima: "Posebnom vrstom priloga smatraju se veznici." (U: BARIĆ 1979: 139)

² Opis svih izvora nalazi se u Popisu izvora.

³ GRABAR 1973. Unutar ove jedinice donose se usporedbe s *Misalom Illirico 4*, *Misalom kneza Novaka* i *Ročkim misalom*. Te sam usporedbe koristila prilikom obrade priloga. *Hrvojev misal* u tekstu se donosi kraticom **Hm**, *Misal Illirico 4* kraticom **Ill 4**, *Misal kneza Novaka* kraticom **Nk**, a *Ročki misal* kraticom **Ro**.

⁴ MALIĆ 1972. U daljnjem tekstu upotrebljava se kratica **Pp**.

⁵ KOLUNIĆEV ZBORNIK. 1892. U daljnjem tekstu koristi se kratica **Kz**.

⁶ Akademijina biblioteka pod signaturom IIIa 19 čuva korizmenjak iz Kukuljevićeve zbirke. U izdanju Kolunićeva zbornika M. Valjavec donosi razlike između Kolunićeva zbornika i korizmenjaka pod signaturom IIIa 19. Korizmenjak IIIa 19 zvat ćemo u daljnjem tekstu *Akademijin korizmenjak* (**Alk**).

⁷ SLOVNÍK. 1958- 1997. Vidi u popisu literature. U daljnjem tekstu ovaj ću izvor navoditi kao **Slovník**.

⁸ Ovdje neću navoditi o kojim je sve tekstovima riječ. Primjeri koje sam koristila označeni su kraticama, te se u popisu kratica može vidjeti koji su tekstovi poslužili kao izvori za priloge.

1. RAZLIČITE VRSTE PRILOGA

a. VRIJEME I NAČIN

SKORO/ HRLO/ EDRO

1. uskoro, kroz kratko vrijeme
2. brzo, naglo

Leksem **skoro** ima vremensko i načinsko značenje, ovisno o kontekstu, odnosno, ovisno o pitanju koje možemo postaviti. Ako kao kriterij postavimo priloško pitanje *kako*, onda je **skoro** prilog načina, ako postavimo pitanje: *kada*, za koje vrijeme, onda je prilog vremena. Međutim, u pojedinim primjerima u istom iskazu možemo postaviti oba pitanja, pri čemu se smisao gotovo ne mijenja.

Kada dolazi? Brzo!

Kako dolazi? Brzo!

Ona slišavši vsta skoro ... (Hm 13/114d: Nk *abie*, Ro *v's'korê*) Iv 11,29⁹

Zamjena leksema **skoro** leksemom **abie** koji je nedvojbeno prilog vremena upućuje da je riječ o vremenskom, a ne o načinskom prilogu. To nije tako nedvojbeno u idućem primjeru u kojem je leksem **hrlo** zamijenjen leksemima **edro** i **skoro**, pri čemu sva tri leksema imaju značenje i vremena i načina, tj. oni smisleno odgovaraju i na pitanje *kada* i na pitanje *kako*:

...i otstupiše hrlo ot puti tvoihъ ke skaza iъъ (Hm 5/105a: Ill4 Ro **edro**, Nk **Skoro**) Izl 32,8¹⁰

BESKON'ČNÊ /beskonačno/

Ovaj bismo prilog mogli analizirati kao prilog vremena postavljajući pitanje *kada* (a na to nas upućuje i prilog **vsъgda** /uvijek/ ili kao prilog načina postavljajući pitanje *kako*:

...i ot t(e)be nikoliže v' vêki ne otpusti me otlučiti se da s tobou vsъgda i beskon'čnê stvori me prebivati (Ill4) (Hm 13/281a Ø : Nk *v'sagda bes konca*)

Mislim da je ipak riječ o načinskom značenju *beskonačno*, *beskrajno* koje služi kao nadopuna priloga **v'sъgda**.

b. VRIJEME I MJESTO

SADÊ/ SADI/ SЪDÊ/ SЪDA/ ZDÊ/ ZDI /ovdje/

Za ovaj bismo prilog bez dvojbe mogli reći da je to prilog mjesta, jer po svojoj tvorbi on to zaista jest. Osnova mu je zamjeničkog podrijetla: **s-** i sufix **-ъde** koji je sufix za tvorbu priloga mjesta.

⁹ BIBLIJA STVARNOSTI: *Čim ona to чу, brzo se diže i ode k njemu.* (1025)

¹⁰ BIBLIJA STVARNOSTI: *Brzo su zašli s puta koji sam im odredio.* (69)

Ono što izaziva nedoumicu je suvremeno značenje leksema **sada** koji ima vremensko značenje /*sada*/, a po obliku je sličan leksemu **sadê** koji ima mjesno značenje /*ovdje*/. Ta veza između prostora i vremena nije slučajna te nije neobično što se odrazila na jezičnom planu. Naime, ono što se događa u nekom vremenu, nužno se istovremeno događa na nekom prostoru¹¹.

U idućim primjerima za svaki leksem **sadê/ zdê** (i ostale oblike) možemo postaviti pitanje i *kada* i *gdje*.¹²

Liturgijski tekstovi

Zdê prilivae vode k vinu reki (Hm 29/271b) – mjesto

Zdê r'ci visoko (Hm 11/280d) – mjesto

...azb **sadê gladomь ginu** (Hm 23/82d: III4 **sъdê**) Lk 15,17 – mjesto

Poždite sadê i bdite sa mnoju (Hm 29/139b: III4 **sъdê**, Nk **zdê**) Mt 26,38 – mjesto¹³

Pariška pjesmarica¹⁴

Čto si prišla g(ospo)dič'na sama z'dê stati (I/56) - mjesto

On' e služilь pravo tebê / ti ga primi sьda k.sebê (V/20) - vrijeme (možemo ga shvatiti kao značenje *sada*).

¹¹ Govoreći o Velikom prasku, G. Staguhan smatra da "... stanje Svemira neposredno poslije Velikog praska moralo je biti tako ekstremno da se vrijeme i prostor vjerojatno nisu mogli razlučiti. Vrijeme je bilo prostor, a prostor je bio vrijeme." (U: STAGUHN 2005: 13). Nadalje, T. Petković govoreći o temeljnim formama postojanja stvarnog svijeta naglašava da "određena količina tvari zauzima određeni dio prostora u određenom trenutku vremena". (U: PETKOVIĆ 2001: 6) Veza između prostora i vremena vidljiva je i na mnogim predmetima, npr. sat je instrument koji pokazuje protjecanje vremena, a to je protjecanje vidljivo kod pomicanja kazaljke koja u određenom vremenskom periodu prelazi neki put, odnosno u određenom vremenu mijenja svoj položaj tj. mjesto. Zatim, fotografski aparat ima funkciju da zaustavi neko zbivanje koje se događa na jednom dijelu prostora i u jednom trenutku vremena. Ovi navedeni primjeri potvrđuju činjenicu da su mjesto i vrijeme nerazdvojni te nije slučajno da u jeziku za isti događaj možemo postaviti pitanje *kada* i *gdje*, a da odgovor *sada* uključuje odgovor *ovdje*, a odgovor *ovdje* podrazumijeva odgovor *sada*, naravno, ako nije drugačije naznačeno (npr. *ovdje- jučer, sada- tamo*).

¹² Primjeri su preuzeti iz hrvatskoglagoljskih tekstova i uz svaki se primjer nalazi oznaka u kojem se poglavlju dotični primjer nalazi (a kriterij za to bili su tvorbeni sufixi: **-da** za vrijeme, **-de** i njegove varijante za mjesto). Iz primjera je vidljivo da jedino liturgijski tekstovi nemaju leksem s osnovom **s-** koji bi imao vremensko značenje *sada*, već upotrebljavaju leksem **nine**, a osnova **s-** im služi za označavanje drugih vremenskih značenja.

¹³ Dodajmo da u suvremenom prijevodu BIBLIJE STVARNOSTI postoji samo jedan iskaz u kojem se upotrijebljeni priloz **sada** i **ovdje**, u svim ostalim iskazima upotrijebljen je samo jedan od navedenih priloga: *Stoga mi se ovdje i sada zakuni Bogom...* Post 21, 23 (14). Šarićev prijevod Biblije nema oba priloga: *Stoga zakuni mi se ovdje Bogom...* (U: SVETO PISMO STAROGA I NOVOGA ZAVJETA 1941 sv. I: 45). Proučavani hrvatskoglagoljski liturgijski tekstovi nemaju taj biblijski tekst.

¹⁴ Podaci u zagradi označavaju redni broj pjesme u Pariškoj pjesmarici i redak navedene pjesme.

Kolunićev zbornik i Akademijin korizmenjak¹⁵

Zdi dokoniva tikanie ili gibanie ot sedmihъ grêhovъ smrtnihъ. (264) – mjesto
... da mi **pride sada** pred' vami nagla smrtъ... (113) – vrijeme

VSAGDÊ /svuda/

Za značenje *svuda* koristi se prilog **vsagdê/ vsъgdê** čije je osnovno značenje *uvijek*:

...iz'šad'se **prohofahu** skvozi vse gradi bl(a)govêstvujuce i cêlajuce **vsagdê** (Hm 14/226d: III4 **vsъgdê**) Lk 9,6¹⁶

Ovdje je riječ o tome, da *uvijek* označava sveobuhvatnost, stalnost vremena, a *svuda* obuhvaća sveobuhvatnost prostora, te je moguća uporaba vremenskog priloga **vsagdê** za označavanje prostora.

SPRIDA/ SPRIDЪ /sprijeda/

O ovom prilogu mogli bismo govoriti kao o prilogu mjesta, međutim svi primjeri, tj. konteksti upućuju na to da je riječ o vremenskom prilogu, a da je to tako upućuje nas zamjena leksema **spridъ** u Kz leksemom **priê** u Ak.

...da bi mu se pristala muka vek'sa nere ju **imiše spridъ**¹⁷, začъ onъ estъ bilъ uzrokъ osuen'ju tihъ takovihъ, kih' e naučilъ. (19)

...ali za žito, ko imъ **daju sprida**, i hote za edanъ pinezъ 2 pineza tega. (233)

BLIZЪ/ BLIZU /blizu/

Kod ovog leksema postoje dvije nedoumice.

1. Je li ovaj leksem uopće prilog ili je riječ o prijedlogu kojemu nije nužno uvijek izreći objekt pred koji ga predlažemo?¹⁸

Liturgijski tekstovi

...biše vitaniê **blizъ er(u)s(oli)mu** (18/114c) Iv 11,18

...z(a)čъ **blizъ bi** mêsto to gradu gdê propeše i(su)sa (25/170c) Iv 19,20¹⁹

¹⁵ Broj u zagradi označava stranicu u Kolunićevu zborniku na kojoj se primjer nalazi. Primjer u Akademijinom korizmenjaku identičan je s primjerom u Kolunićevu zborniku.

¹⁶ BIBLIJA STVARNOSTI prilog prevodi leksemom **svuda**: te idući po selima navješćivahu Radosnu vijest i **svuda ozdravljahu** bolesnike... (993)

¹⁷ Ak: **priê**

¹⁸ Dovoljno je reći: stojim blizu, a to pretpostavlja: stojim blizu tebe, kuće...

¹⁹ BIBLIJA STVARNOSTI prevodi kao prijedlog: ...jer bijaše **blizu grada** mjesto na kojem je Isus bio razapet. (1032)

Slovník

...*blizъ nasъ bъdi g(ospod)i prosimъ tje* (Kij 2^b 19)

2. Ako govorimo o prilogu označava li ovaj leksem vrijeme ili mjesto, ili je to zapravo nevažno?

Blizъ namъ budi prosimъ g(ospod)i (Hm 19/120c: Nk *sadê*)

Možemo postaviti pitanja: *blizu nas u prostoru (kraj nas)?* ili metaforički u vremenu *budi stalno s nama?* U ovom bismo primjeru mogli govoriti o prilogu mjesta, na što nas upućuje zamjena u Nk (*sadê*). No budući da smo govoreći o prilogu *sadê* utvrdili da se taj leksem odnosi i na mjesto i na vrijeme to isto bismo mogli reći i za leksem *blizu*.

Kad govorimo o *blizu* kao o prilogu, treba uočiti da on odgovara na pitanje *gdje*. Međutim, npr. u iskazu: *Božić je blizu* riječ je o tome da će Božić, tj. vrijeme Božića biti za kratko vrijeme, i u tom smislu možemo govoriti o prilogu *blizu* kao o prilogu vremena. Riječ je zapravo o prenesenom značenju, odnosno kako je nešto smješteno u vremenu, tj. oznaka za ono što je prostorno blizu, počela je biti i oznaka za ono što je blizu u vremenu. No treba reći da *blizu* u smislu vremena nikada doslovno ne odgovara na pitanje *kada* (*Božić je blizu. Kada je Božić?*), ali za *blizu* u smislu vremena nikada nećemo postaviti pitanje *gdje* (*Božić je blizu. Cdje je Božić?*). U tome i leži nerazmjer pitanja i odgovora u smislu prostora i(li) vremena u kojem se događaj odvija.

U idućem je primjeru jasno da je riječ o prilogu mjesta, ako je uopće riječ o prilogu, jer imamo glagol *stajati* koji pretpostavlja mjesto. Naime, ovdje bismo mogli govoriti o prijedlogu (*stahu blizu Isusa*) kojem objekt nije potrebno izreći.

Tu pastiri blizu stahu (IV/37)

c. VRIJEME I KOLIČINA

DLGO /*dugo* – *prilog vremena*/

Prilog se odnosi na količinu duljine vremena. Mogli bismo o njemu govoriti kao o vremenskom prilogu (odnosi se na vrijeme), ali budući da odgovara na pitanje *koliko /vremena/* uvršten je među priloge količine. Ovdje bi se moglo prigovoriti da uopće nije riječ o prilogu jer se leksem *dlgo* vezuje uz imenicu (*vrême*), ali sama količina vremena vezana je uz glagol (*živiti*) te se leksem tretira kao prilog.

... *mlad' si i živiti hoćeš dlgo, i tako ih smučue...* (229 Korizmenjaci)

U idućim primjerima leksem *dlgo* se vezuje uz pridjev, imenicu i govorimo o atributu.

Korizmenjaci

...*da budete dlgo živi na zemli, i oću vasъ blagosloviti v veki ako obslužite moe zapovidi.* (53)

...i more biti toliko **dlgo trpin'e** i toliko zvrucen'e naslaen'ê, da more biti grih
smrt'ni. (243)

d. KOLIČINA I NAČIN

OBILO/ OBILNO/ OBIL'NO /obilno/

Ovaj leksem možemo tumačiti kao prilog količine (*koliko uživala?*) ili kao prilog načina (*kako uživala?*).

...da bi ona **obilo uživala**, tako te ne će viditi, kada ne more vazda od' tebe derati, ča bi otela. (Ak 199)

U primjeru koji slijedi ipak je nedvojbeno da govorimo o prilogu količine:

...koga **izliê n' n(a)s_b obilno** (Hm 12-13b/17) Tit 3,6

U idućim primjerima upitno je hoćemo li taj leksem tumačiti kao prilog ili kao atribut. Argument da govorimo o atributu je vezivanje tog leksema uz imenicu, a ne uz glagol: (da nam **obil'no piće**, da siđe **obilan blagoslov**)

Liturgijski tekstovi

...v sem' vécê minitel'nêem_b d(u)h(o)v'ni_b **obil'no** n(a)m_b **pitêni** da (4/101a)

...m(o)l(im_b) te g(ospod)i **bl(agoslove)nie** tvôe **obil'no** da snidet_b (7/304d)

VELĚMI/ VELE/ VELIKO/ ZÊLO /puno, veoma/

Za ovaj bismo prilog mogli postaviti pitanje *kako* (Kako se raduje? Jako.) ili pitanje *koliko* (Koliko se raduje? Veoma, puno, mnogo.).

Odlučila sam se za količinsko značenje jer mislim da je riječ o velikoj količini događanja radovanja; jedenja i pijenja, strahovanja, čuđenja, ljubljenja.

Liturgijski tekstovi

Radui se **vel'mi** deći sionova (Hm 24/12d: Nk Ro **zêlo**)

Ĵiše i **nasitiše** <se> **vele** (Hm 7/46d: III4 Nk Ro **zêlo**) Mt 14,20

...i **uboêše** se **vele** (Hm 31-32: III4 Nk Ro **zêlo**) Mt 17,6

I vele izliha **čuêhu** se v sebi (Hm 30/54d: III4 Ro **zêlo** Nk **vel'mi**) Mk 6,51

... ke **vzljubih_b zêlo** ... (9/419a)

...v zap(o)v(ê)dêh_b tvoih_b ke **vzljubih_b veliko** (Hm 5,11/414c: III4 Nk Ro **zêlo**)

2. RAZLIČITE VRSTE RIJEČI

a. PRIJEDLOG ILI PRILOG

POSRÊDÊ / POSRÊDU / POSRÊDI /*usred, u sredini*/

Ovaj leksem uvijek pretpostavlja situaciju u kojoj će se nešto naći *usred nečega*, tj. uz ovaj prilog i u staroslavenskom i u hrvatskom jeziku dolazi leksem u genitivu, i zapravo je uvijek riječ o prijedlogu koji dolazi s genitivom, čak i kad je leksem u genitivu neizrečen.

Slovník

...*pride i(su)sъ . i sta po srêdê* (Iv 20,19 Mar As Ostr)

...*povrъgъ i vêsъ po srêdê*. izide (Lk 4,35 Zogr Mar Ostr, **po srêdi** Nik^a)²⁰

POREDЪ /*pored*/

Kao i leksem **posrêdi** i ovaj leksem traži nadopunu u imenskoj riječi. Ta se nadopuna često samo pretpostavlja i nije je uvijek potrebno imenovati, ali to ipak ne mijenja vrstu riječi te uvijek govorimo o prijedlogu.

Pariška pjesmarica

Dai se grêhovъ pokaêti / i sъ anj(e)li poredъ stati (III/4)

Sъ s(i)n(o)mъ tvoimъ poredъ stoišъ (III/17)

OKOLO/ OHRĚSTЪ/ OKR'ST' /*okolo*/

Kod ovog se leksema postavlja pitanje veže li se on uz glagol ili se nužno veže uz imensku riječ, odnosno nužno prethodi imenskoj riječi, a pritom se ta imenska riječ ne navodi, već se podrazumijeva. Smatram da je u prva dva primjera riječ o prilozima jer je leksem **okolo/ okr'st'/ ohrěstъ** vezan više uz samu radnju (**vzdigni, pomeni**) nego uz predmet na koji se radnja odnosi, dok je u preostalom primjeru leksem vezan uz konkretnu imenicu (**er(u)s(o)l(i)mъ**) pa govorimo o prijedlogu.

Liturgijski tekstovi

Vzdigni okolo oči tvoi... (Hm 8/30d: III4 **okr'st'**, Nk Ro **oh(rěst)ъ**) Iz 60,4 (**Pomeni**)... I vse **oh(rěst)ъ** stoeće... (Hm 26/277a: III4 **okr'st'**)

...*k(a)ko vodu okolu er(u)s(o)l(i)ma* (Hm 23-24/24c: III4 **okr'st'**, Nk Ro

oh(rěst)ъ)

²⁰ BIBLIJA STVARNOSTI: *Zli duh obori ga pred svima te iziđe iz njega...* (987) Ovdje je i u prijevodu korišten prijedlog **pred** koji dolazi s instrumentalom.

Slovník

U ovim je primjerima potpuno jasno je li riječ o prilogu ili o pridjevu.

prilog mjesta /*okolo*, *naokolo*/: **kadit^ь okr^ьst^ь**. i tvorit^(ь) ierêi mol(i)tv^ь sij^ь
(Euch 20b 8)

pridjev s G /*okolo*/: uzbrêv^ь že i(su)s^(ь). mnogy narody **okr^ьst^ь sebe** (Mt 8,18
Zogr Mar As Ostr, o **sebê** Sav)

b. PRILOG ILI PRIDJEV ILI IMENICA

U okviru ovog naslova govori se o leksemima koji imaju apstraktno značenje *dobro* i *zlo*, a u određenim kontekstima imaju isti oblik.

DOBRO/ DOB'RO/ DOBR'O/ DOBRÊ/ DOBRE /*dobro*/

Leksem **dobro** (i njegove varijante) može u proučavanim tekstovima biti imenica, prilog, uzvik. Isti je leksem i pridjev u srednjem rodu nominativa jednine, ali taj oblik u proučavanim tekstovima ne nalazimo.

U iskazu ... ako **bi ne vidil^ь dobro**, kako to est^ь prez dobit'ê... (242 Korizmenjaci) možemo postaviti pitanja: *vidjeti kako?* (prilog) i *vidjeti što?* (imenica) a da na oba pitanja dobijemo isti odgovor - **dobro**.

Prilog **dobro** nije uvijek lako razlikovati od imenice **dobro**, u slučaju kad oba leksema (koji su homonimni) dolaze uz glagol. No, mislim da je ipak riječ o prilogima te da su naglašene okolnosti u kojima se radnja događa.

Liturgijski tekstovi

...i **dobro tvorite** nenavidećim' vi. (Hm 11-12/53a) Mt 5,45 (*tvorite kako?* ili *tvorite što?*)

Korizmenjaci

Ako e tratiš^ь zlo, a očeš^ь imiti zlo, ako e tratiš^ь dobro, očeš^ь imiti dobro. (17) (*tratiš kako?* ili *tratiš što?*)

Na to ti od'govaram' i zamiri **dob'ro** da mi imamo dvoe *dob'ro*, ed'no est' v' nas', a drugo van' iz' nas'. (21) (*zamiri kako?* ili *zamiri što?*)

Tada reče Isuhrst': vi s'te **osudili** vele **dobr'o**, govoru, da otac' moi oće učiniti vam' tako i oće vam'... (20) (*osudili ste kako?* ili *osudili ste što?*)

U primjerima koji slijede nema nedoumice zbog značenja samih glagola (**prići**, **biti**) za koje ne možemo postaviti pitanje *što*, već u ovim kontekstima samo pitanje *kako*:

Liturgijski tekstovi

...i ne uzrit̃ egda **pridet̃ dobro** (Hm 15-16/76c: III4 **dobroe**) Jr 17,6

Dobro e(st̃) up'vati se ñ g(ospod)a (Hm 22/113a)

Korizmenjaci

... ti si **dobro prišla**, moê predraga gospo i kralice... (132)

U idućim primjerima leksem **dobro** je imenica na što nas upućuju zamjenice koje se na nju odnose:

Korizmenjaci

... to est̃ imiti ugod'stvo ot' tašće slave, kada človik̃ čue v svoem̃ srci niku radost̃ toga cića, da ga človik̃ hvali, ali ere se sam̃ m'ni **niko dobro** imiti... (220)

Za to ti govorim̃, da nimaš̃ stati, dobra ne činiti, kako est̃ dati almuš's'tvo, boga moliti... **ino dobro** činiti. (55)

Pariška pjesmarica

... **moe dobro** i poč'ten'e... (II/54)

ZLÊ/ ZLO

Leksem **zlê/ zlo** javlja se kao prilog ili kao imenica, kao pridjev nije pronađen u proučavanim tekstovima.

U iduća dva primjera govori se o načinskim prilozima ali nije potpuno sigurno je li zaista riječ o prilozima, ili bi ipak trebalo govoriti o imenici **zlo**. Na to nas upućuje i prijevod Biblije Stvarnosti u kojem je leksem **zlê** prvi put preveden imenicom **zlo**, a drugi put imenicom **kazna**.

Liturgijski tekstovi

Čto jure **zlê stvori** ...(Hm 30/150d: Nk **zlo**) Mk 15,14²¹

...k(a)ko **sadêla** ili dobro ili **zlo** (Hm 7-8/117b: III4 Nk Ro Ø) 2 Kor 5,10²²

U idućem primjeru prvi leksem **zlo** je imenica (**što se govori dobro?**) a drugi leksem **zlo** je prilog (**kako se govori dobro?**).

²¹ BIBLIJA STVARNOSTI prevodi ovaj leksem imenicom **zlo**: "Kakvo je **zlo** učinio? reče im Pilat. (981)

²² BIBLIJA STVARNOSTI: "... da svaki primi što je zaslužio: nagradu ili **kaznu**, već prema tome što je za zemaljskoga života činio." (1090)

Korizmenjaci

*Kara se grihъ govoriti zlo dobro a dobro **zlo**... (211)*

*Sar're, hčere Raglelove, tadae kada poč'nihu **zlo općiti** z divoikovъ, udavlaše e dêmunъ. (246)*

U iduća dva primjera mogli bismo leksem **zlo** tumačiti i kao imenicu i kao prilog, jer glagol **govoriti** dopušta i pitanje *kako* (*kako govori?* zlo - zlobno) i pitanje *što* (*što govori?* zlo - zloću)

Korizmenjaci

*... ki **zlo govori**... (257)*

*..tako čine **zlo govoriti**: ni v' ed'no vrime ne besede dobro o človice. (257)*

U idućem primjeru leksem **zlo** je imenica:

Korizmenjaci

*... ako li ne budeta milostiva, očeta **zlo imiti**. (209)*

Zaključak

Analiza je pokazala da nije uvijek jednostavno sa sigurnošću tvrditi kojoj vrsti riječi pojedini leksem pripada, tj. koju okolnost pojedini leksem označava. To ovisi o vezivanju pojedinog leksema uz glagol, o značenju glagola i o različitim pitanjima koja se mogu postaviti uz isti glagol i prilog. Treba upozoriti i na činjenicu da pojedini iskazi ne zahtijevaju nadopunu u konkretnom leksemu (npr. pored stati - stati pored njega), te i to dovodi u nedoumicu prilikom određivanja vrsta riječi, konkretno pri određivanju leksema kao priloga ili neke druge vrste riječi.

Leksemi koji istovremeno mogu označavati:

1. vrijeme i način (odgovaraju na pitanja *kada* i *kako*) su: **skoro**, **hrlo**, **edro** /uskoro i brzo/; **beskon'čnê** /beskonačno/
2. vrijeme i mjesto (odgovaraju na pitanja *kada* i *gdje*): **sadê** /sada i ovdje/; **vsagdê** /uvijek i svuda/; **sprida** /prije i sprijeda/; **blizu** /blizu/
3. vrijeme i količinu (vremenski je prilog jer se odnosi na vrijeme, ali budući da odgovara na pitanje *koliko* /vremena/ uvršten je među priloge količine): **dlgo** /dugo/
4. količinu i način (odgovaraju na pitanja *koliko* i *kako*): **obilo** /obilno/, **vel'mi** /veoma/.

Drugi dio analize pokazao je da pojedini leksemi mogu pripadati priložima, prijedlozima, pridjevima ili imenicama, ovisno o tome stoje li uz imensku riječ ili glagol.

1. Leksemi koji su ovisno o kontekstu prilozi ili prijedlozi: **posrêdê** /usred/, **poredê** /pored/ i **okolo, okr'st'** /okolo/.
2. Leksemi koji su ovisno o kontekstu prilozi, imenice ili pridjevi: **dobro** /dobro/, **zlo** /zlo/.

POPIS KRATICA

KRATICE BIBLIJSKIH TEKSTOVA²³

- Izl - Knjiga Izlaska
- Iz - Izaija
- Mt - Evanđelje po Mateju
- Mk - Evanđelje po Marku
- Lk - Evanđelje po Luki
- Iv - Evanđelje po Ivanu
- Tit - Poslanica Titu

KRATICE CITIRANIH IZVORA²⁴

1. Zogr – Zografsko evanđelje, 10./11. st., Državna javna knjižnica Saltykova-Ščerdina, Petrograd, stsl. jezik, glagoljica
2. Mar – Marijinsko evanđelje, 11. st., Javna knjižnica u Moskvi, stsl. jezik, glagoljica
3. As – Asemanijev evanđelistar, 11. st., Vatikanska knjižnica, stsl. jezik, glagoljica
4. Sav – Savina knjiga, 11. st., Centralni arhiv Tipografske knjižnice u Moskvi, stsl. jezik, ćirilica
5. Ostr – Ostromirovo evanđelje, 1056./7., Javna knjižnica Saltykova – Ščerdina u Petrogradu, stsl. jezik, ćirilica
6. Euch – Sinajski euhologij, 11. st., manastir Sv. Katarine na Sinajskoj gori, stsl. jezik, glagoljica
7. Supr – Suprasaljski zbornik, 11. st., varšavska Narodna knjižnica, stsl. jezik, ćirilica
8. Nik – Evanđelje iz srpskog manastira Nikolja, 15. st., Beograd, srpska redakcija, ćirilica

²³ Donose se samo one kratice koje se nalaze u tekstu.

²⁴ Kratice se donose u obliku u kojem su zabilježene u Slovníku.

9. Hm – Hrvojev misal, 1404. g., Topkapi Saray u Carigradu, hrvatskokrkvenostaroslavenski jezik, glagoljica
10. Ill4 – Misal Illirico 4, 14. st., Vatikanska biblioteka, signatura Illirico 4, hrvatskokrkvenostaroslavenski jezik, glagoljica
11. Ro – Ročki misal, 15. st., Austrijska nacionalna biblioteka u Beču, signatura Cod. Slav. 4., hrvatskostaroslavenski jezik, glagoljica
12. Nk – Misal kneza Novaka, 1368. g., Austrijska nacionalna biblioteka u Beču, signatura Cod. Slav. 8., hrvatskostaroslavenski jezik, glagoljica
13. Pp – Pariška pjesmarica, 14. st., Nacionalna biblioteka u Parizu, signatura Cod. slav. 11, hrvatski jezik, glagoljica
14. Kz – Kolunićev zbornik, 1486. g., Knjižnica HAZU, hrvatski jezik, glagoljica
15. Ak – Akademijin korizmenjak, Knjižnica HAZU, signatura Illa 19, hrvatski jezik, glagoljica

LITERATURA

- BARIĆ, E., M. LONČARIĆ, D. MALIĆ, S. PAVEŠIĆ, M. PETI, V. ZEČEVIĆ, M. ZNIKA. 1979. *Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- BIBLIJA (BIBLIJA STVARNOSTI). 1983. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- DAMJANOVIĆ, S. 2003. *Staroslavenski jezik*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- GRABAR, B., A. NAZOR, M. PANTELIĆ. 1973. *Hrvatskoglagojski misal Hrvoja Vukčića Hrvatinića: Transkripcija i komentar*. Zagreb-Ljubljana-Graz: Staroslavenski institut "Svetozar Ritig", Mladinska knjiga, Akademische Druck-u. Verlagsanstalt.
- GRAMATIKA NA STAROBЪLGARSKIJA EZIK. 1991. Sofija: Българската академija на науките.
- HUDEČEK, L. 1990. Nepromjenljive riječi u «Misalu po zakonu rimskoga dvora» iz 1483. godine. *Rasprave Zavoda za jezik*, sv.16. Zagreb, 67-85.
- KATIČIĆ, R. 1986. *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb: JAZU, Globus.
- KOLUNIĆEV ZBORNİK. 1892. M. Valjavec (prir.). *Hrvatski glagolski rukopis od godine 1486*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- MALIĆ, D. 1972. *Jezik najstarije hrvatske pjesmarice*. Zagreb: HFD 1.
- PETKOVIĆ, T. 2001. *Uvod u modernu kozmologiju i filozofiju*. Šibenik- Zagreb: Gradska knjižnica "Juraj Šižgorić" Šibenik, Element.
- PRANJKOVIĆ, I. 2005. Suznačne riječi i njihove vrste. *Zbornik zagrebačke slavističke škole*. K. Bagić (ur.). Zagreb: FF press, 19-27.
- RJEČNIK. 2004. *Mali staroslavensko-hrvatski rječnik*. Zagreb: Matica hrvatska.

- SLOVNÍK. 1958.-1997. *Slovník jazyka staroslověnského I-IV*, Praha: Academia, nakladatelství Československé akademie věd.
- STAGUHN, G. 2005. *Zašto mačke uvijek padnu na noge... i druge zagonetke iz svakodnevice*. Zagreb: Mozaik knjiga.
- SVETO PISMO STAROGA I NOVOGA ZAVJETA. preveo i bilješke priredio dr. Ivan Evangelist Šarić. sv. I.: *Stari Zavjet, Povijesne knjige*. 1941. Sarajevo.; Sv. II.: *Stari Zavjet. Poučne knjige i proročke knjige*. 1942. Sarajevo.; Sv. III. *Novi Zavjet*. 1942. Sarajevo.

SUMMARY

Tanja Kuštović

HOMONYMIC ADVERBS IN CROATIAN GLAGOLITIC TEXTS

The subject of this paper is an analysis of adverbs in certain Croatian Glagolitic liturgical and non-liturgical texts from 14th and 15th century. These sources have been chosen with intention of showing the functional diversity of Croatian Glagolitic texts, that is to say, the functioning of adverbs in liturgical as well in non-liturgical Glagolitic texts. This particular problem is considerable, and as such insufficiently elaborated in the literature dealing with Glagolitic texts of both, medieval and contemporary time period.

It is a known fact that the adverbs express the circumstances of verbal action. This paper is not dealing with all the adverbs, but with those lexemes only the type of which cannot be precisely affirmed. There are two things one should bear in mind: the same lexemes may denote the different circumstances (time, place, manner and quantity of process of verbal action), and that, depending on their context, the same lexemes may be adverbs, conjunctions, prepositions, nouns or adjectives. In both cases we are talking about homonymic forms, that is to say, the forms that have the same expression but the different contents.

In the first group there are lexemes denoting at the same time both, time and manner, since they answer the questions **when** and **how** (*skoro, hrlu, edro, beskon'čnê*); time and place because they answer the questions **when** and **where** (*sadê, vsagdê, sprida, blizu*); time and quantity since they refer to time and quantity of temporal action (*dlgo*); quantity and manner, because they answer the questions **how much** and **how** (*obilo, vel'mi*).

The second group refers to the same lexemes that we classify as the different word species, depending on that whether they are connected with a noun or a verb. Therefore, the same lexeme, if linked with a noun it is a preposition: *posrêdê, poredb, okolo, okrystb (okrystb sebe)*, and being connected with a verb it is an adverb (*kaditb okrystb*). There are lexemes with abstract meaning (*good, evil*) that are, depending upon the context, determined as a noun, an adverb or an adjective (*i dobro tvorite - što tvorite?, kako tvorite?, dobro dêlo tvorite*).

Key words: adverbs, homonymic forms, Croatian Glagolitic text